

Uniwersytet
ŁÓDZKI

Centrum Ceraneum

Konferencja

11 maja 2012 r.

Podatki w krajach basenu Morza Śródziemnego – perspektywa antyczna, średniowieczna i nowożytna

miejsce – sala posiedzeń Rady Wydziału Prawa i Administracji UŁ, ul. Kopcińskiego 8/12, Łódź.

9.30

otwarcie obrad, powitanie uczestników konferencji, prezentacja Centrum *Ceraneum*
(dr hab. Maciej Kokoszko, profesor Uniwersytetu Łódzkiego, Dyrektor Centrum *Ceraneum*)

9.45 - 10.45 wykład otwierający

Dr Frederick Lauritzen (Fondazione Scienze Religiose Giovanni XXIII, Bolonia)

The fiscal village in the Byzantine empire: the text of the Marcian Treatise

11.00 – 12.30

sesja pierwsza; przewodnicząca – **dr hab. Marzena Dyjakowska**

1. Dr hab. Krzysztof Amielańczyk, prof. Uniwersytetu Marii Curie Skłodowskiej, *Peculatus – kilka uwag na temat typologii przestępstwa sprzeniewierzenia pieniędzy publicznych w prawie rzymskim*

Rzymskie prawo karne może zainteresować współczesnego badacza także z powodu oryginalnego podejścia rzymskiego prawodawcy do kwestii sposobu typizacji poszczególnych typów przestępstw karnych (*crimina*). Przestępstwo sprzeniewierzenia (defraudacji) pieniędzy publicznych (*peculatus*) stanowi bardzo ciekawy obiekt badań z tej właśnie perspektywy. Początków kształtowania się znamion przestępstwa doszukiwać się można już w Ustawie XII Tablic. Najważniejszą ustawą dotyczącą *peculatus* jawi się jednak *lex Iulia de peculatus* cesarza Augusta. Została ona włączona do Kodyfikacji cesarza Justyniana z uwzględnieniem jej interpretacyjnych rozszerzeń dokonanych przez różne czynniki prawotwórcze na przestrzeni kilkuset lat. Przez ten czas zmieniał się pierwotnie określony zakres znamion przestępstwa, pozostającego w ciągłej kolizji (zbiegu) z typami takich przestępstw jak: *sacrilegium*, *crimen furti*, *falsum*. O randze przestępstwa sprzeniewierzenia pieniędzy publicznych w rzymskim systemie prawa karnego świadczy powołanie odrębnego, stałego trybunału (*quaestio perpetua*) już w okresie republiki rzymskiej. Na uwagę zasługuje także mnogość stosowanych kar poczynając od kary śmierci, przez karę wygnania, aż do kar o charakterze fiskalnym zasilających skarb państwa: grzywny i kary konfiskaty mienia.

2. Dr hab. Anna Pikulska-Radomska, prof. Uniwersytetu Łódzkiego (per procura),
O niektórych decyzjach podatkowych Kaliguli i Wespazjana

Historia rzymskiego imperium to historia poszukiwania wciąż nowych źródeł przychodów. Różne daniny publiczne, w okresie wczesnego cesarstwa ustanawiane często spontanicznie i bez głębszej analizy, tworzyły raczej bezładny gąszcz szczególnych, często regionalnych podatków, niż scentralizowany system, który mógłby pełnić rolę instrumentu kontroli procesów ekonomicznych. Decyzje podatkowe wymienionych w tytule władców, mimo, że miały istotny wpływ na stan finansów państwa, mieszczą się w tym samym nurcie.

3. Dr Paulina Świącicka, Uniwersytet Jagielloński, *Organizacja rzymskiego systemu podatkowego w prowincjach wschodnich, w okresie wczesnego pryncypatu, na przykładzie prowincji Judei*

Pod panowaniem rzymskim Judea podlegała reżimowi „terytorium podporządkowanego”. Znajdowała się pod okupacją wojskową, regularnie były pobierane w niej podatki, a porządek publiczny i organizacja władzy poddane były kompetencji namiestnika. Te trzy cechy były decydujące, zdaniem Tacyty, aby jakieś terytorium uznać za prowincję (Tac. *ann.* 11.18.3; 15.6.6). Podobnie pisał już wcześniej Juliusz Cezar (Caes. *bell. Gall.* 2.1.3; 5.41.5; 7.77.14–16).

Podatki pobierane w Judei, jako prowincji cesarskiej, wpływały do kasy cesarskiej. Niemniej, już od czasów przelomu republiki i pryncypatu w Judei obowiązywał swoisty podwójny system podatkowy. Pobierano bowiem dwa rodzaje podatków: państwowy na rzecz Rzymu oraz religijny na rzecz arystokracji kapłańskiej i świątyni, co usankcjonował Juliusz Cezar, swoim dekretem w drodze potwierdzenia przywilejów danych Hasmonejczykom w zakresie pobierania podatku na cele świątynne. Takie ukształtowanie systemu podatkowego otwiera pole do badań nad wieloma zagadnieniami problemowymi – tak w perspektywie historycznej, jak i historyczno-prawnej. W szczególności można zastanowić się nad podwójnym systemem podatkowym jako źródłem konfliktów społecznych w Judei, jak też samą organizacją tego poboru, kontrolą nad urzędnikami cesarskimi odpowiedzialnymi za jego „prawidłowe” uzyskiwanie. W tym świetle szczególnego znaczenia nabiera też zarzut postawiony Jezusowi przez sanhedrytów przed trybunałem rzymskiego namiestnika, a dotyczący nawoływania do niepłacenia podatków. Bez względu na to, na ile uzasadniony, mógł albo musiał zostać oceniony przez przedstawiciela władzy rzymskiej jako wyzwanie rzucone rzymskiemu cesarzowi, bowiem, jako sprzeciw wobec rzymskich zarządzeń podatkowych, stanowił naruszenie kwalifikowane jako jeden z czynów *crimen laesae maiestatis*.

4. Mgr Piotr Sawicki, Uniwersytet w Białymstoku, *Wybrane ulgi i zwolnienia podatkowe w starożytnym Rzymie*

11.45 – 12.00

przerwa kawowa

12.00 – 14.30

sesja druga; przewodniczący – **dr hab. Krzysztof Amielańczyk**

1. Dr hab. Marzena Dyjakowska, prof. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego,
Pozyskiwanie środków przez skarb państwa w drodze procesów sądowych w cesarstwie rzymskim

Przedmiotem referatu są rozważania na temat szczególnego źródła przysporzeń skarbu państwa, jakie stanowiły *bona damnatorum* – majątek podlegający konfiskacie.

Analizie poddane zostaną przypadki procesów zakończonych orzeczeniem kary konfiskaty opisane w źródłach literackich (m. in. w dziełach Tacyta, Kasjusza Diona i Swetoniusza), na podstawie których autorka postara się udzielić odpowiedzi na pytanie o dalszy los skonfiskowanych dóbr. W szczególności wyjaśnić należy, czy przypadły one na rzecz *aerarium*, czy skarbcza cesarskiego (*fiscus*) oraz czy podlegały one sprzedaży. Wyjaśnienia te staną się zarazem sposobnością do rozważań na temat prawnego statusu *aerarium* i *fiscus* w oparciu o źródła prawnicze i literackie.

2. Dr Adam Świętoń, Uniwersytet Warmińsko-Mazurski, „*Podatki wojskowe*” w *późnym antyku rzymskim z perspektywy kodyfikacji teodozjańskiej*

Wystąpienie poświęcone jest omówieniu elementów późnorzymskiego systemu podatkowego związanych z funkcjonowaniem maszyny wojskowej z perspektywy regulacji prawnych zachowanych w Kodeksie Teodozjusza. Autor skupił się na zagadnieniach poboru i redystrybucji przez *sacrae largitiones* „podatków wojskowych”, zawężając się do okresu IV wieku n.e. i pierwszej połowy V wieku n.e. Omówione zostaną podatki: *annona militaris* (redystrybuowana pod postacią żywności dla żołnierzy i paszy dla zwierząt), *vestis militaris* (którego celem było zapewnienie wojsku ubrań) i *collatio equorum* (ukierunkowany na zaopatrzenie armii w konie). Inną formą podatków wojskowych, były świadczenia osobiste w formie rozmaitych *munera*. Najbardziej istotnym było z pewnością wprowadzone przez Dioklecjana *temonarium (capitularium)*, czyli obciążająca podatników powinność okresowego dostarczania rekrutów. Ten „podatek w naturze” będący odbiciem stanu ekonomii rzymskiej z przełomu III i IV wieku był stopniowo w IV wieku konwertowany na *aurum tironicum* (ustaloną ogólnie równowartość rekruta w solidach). Z racji rozmiarów zagadnienia pominięte zostaną inne *munera* o charakterze militarnym (takie, jak np. obowiązek kwaterunkowy czy obowiązek udostępniania pastwisk zwierzętom należącym do armii). Bogaty materiał źródłowy zachowany został przed wszystkim w 7 księdze Kodeksu, w tytułach 4 (*De erogatione militaris annonae*), 6 (*De militari veste*) oraz częściowo 13 (*De tironibus*) oraz w księdze 11 (m.in. tytuły - 1: *De annona et tributis*, 7: *De exactionibus*, 17: *De equorum collatione*).

3. Dr Przemysław Kubiak, Uniwersytet Łódzki, *Podatki a rzymskie prawo karne*

Zagadnienie podatków basenu Morza Śródziemnego, a w szczególności rzymskiego systemu podatkowego, wydaje się być niezmiernie szerokim polem badawczym. Z drugiej zaś strony, dzięki powyższemu zapewne, prezentuje się jako intrygujący dzisiejszych badaczy Antyku aspekt życia publicznego Rzymian. Trudno dziwić się zatem, iż na podstawie źródeł prawnych, jak i nieprawnych, doszukać się można pewnych relacji między tym systemem a rzymskim prawem karnym. Oczywiście chodzić może przede wszystkim o przypadki niewywiązywania się z obowiązku podatkowego, ale czy faktycznie możliwe było, iż w takich sytuacjach mogło dochodzić do wszczynania postępowania karnego? Czy mogło dojść do przetrzymywania takiej osoby w areszcie i stosowania wobec niej środków przymusu bezpośredniego? I najważniejsze chyba pytanie, czy takie sytuacje były zgodne z literą prawa, czy jednak pewnym naruszeniem obowiązujących zasad?

4. Mgr Łukasz Jan Korporowicz, Uniwersytet Łódzki, *Rzymska polityka podatkowa w Brytanii*

Przedmiotem mojego wystąpienia będzie próba zaprezentowania trzech wybranych zagadnień dotyczących rzymskiej polityki podatkowej w Brytanii. W pierwszej części swojego referatu przedstawię problematykę podatku (sic) nałożonego przez Cezara na

ludność brytońską w 55 roku p.n.e. Na tle tych rozważań postaram się wyjaśnić motywy, jakimi kierował się Cezar wyruszając do Brytanii wraz ze swoimi legionami.

Druga część mojego referatu dotyczyć będzie kwestii związanych z poborem podatków przez rzymskich urzędników w Brytanii w czasach pryncypatu. Dzięki zachowanym przekazom literackim oraz dzięki źródłom epigraficznym możliwe jest przedstawienie pewnych ogólnych zasad rządzących tym zjawiskiem w I i w II wieku n.e.

Na zakończenie odniosę się do hipotezy przedstawionej przez C.E. Stevensa na temat reskryptu podatkowego wydanego w roku 319 n.e. przez Konstantyna dla wikariusza Brytanii Pacatianusa (C.Th. 11,7,2).

5. Mgr Konrad Tomasz Tadańczyk, Uniwersytet Łódzki, *Ulgi podatkowe lekarzy w cesarstwie rzymskim*

Medycyna w starożytnym Rzymie została stosunkowo szybko doceniona. Jednym z przejawów tej akceptacji z pewnością było dostrzeżenie tej grupy zawodowej przez kolejnych władców. W związku z powyższym Rzymianie już pod koniec republiki zaczęli nadawać przywileje lekarzom, zachęcając ich do praktykowania swojego zawodu w obrębie danej społeczności. Między innymi Cezar nadał obywatelstwo lekarzom. W pryncypacie natomiast kolejni cesarze kontynuowali podobną politykę, nadając nowe przywileje lub potwierdzając te nadane przez poprzedników. Głównymi przywilejami było przede wszystkim zwolnienie z ciężarów publicznych, w tym z płacenia podatków, jak i zwolnienie ze świadczeń na rzecz lokalnych społeczności oraz obowiązku zakwaterowania żołnierzy. W dominancie nastąpiło ostateczne ukształtowanie pełnego wachlarza przywilejów lekarskich.

15.15 – 16.30

przerwa popołudniowa, możliwość zamówienia obiadu w bufecie Wydziału Prawa i Administracji UŁ lub w restauracji Centrum Szkoleniowo-Konferencyjnego UŁ

16.30 – 18.30

sesja trzecia; przewodniczący – **dr Ireneusz Jakubowski**, Uniwersytet Łódzki

1. Dr hab. Ireneusz Milewski, prof. Uniwersytetu Gdańskiego, *Późnorzymski system podatkowy w świetle literatury patrystycznej*

Literatura starochrześcijańska stanowi ogromną skarbnicę informacji, szczególnie dla uważnych czytelników, których nie zniechęca nużąca narracja jej autorów. W przeważającej mierze są to kazania i homilie, w których dla zobrazowania wywodów dotyczących zawilych kwestii teologicznych, przytaczane są sytuacje znane słuchaczom z życia codziennego. Przy tej okazji odnajdujemy tam również nawiązania dotyczące ówczesnego systemu podatkowego. Co oczywiste, bardziej przydatne w badaniach nad interesującą mnie kwestią są listy dotyczące bieżących spraw (także gospodarczych), które wyszły spod pióra działających wówczas autorów chrześcijańskich.

W późnoantycznej literaturze patrystycznej nie odnajdujemy nazbyt wielu konkretnych informacji dotyczących ówczesnego systemu podatkowego, czy też zobowiązań podatkowych (takich jak: *collatio lustralis*, *capitatio*, *aurum coronarium* czy też różnego rodzaju *munera*). W relacjach późnoantycznych autorów chrześcijańskich dominują przede wszystkim utyskiwania na wszechobecny wówczas fiskalizm oraz nadużycia podatkowe urzędników.

2. Dr Jacek Wiewiorowski, Uniwersytet Adama Mickiewicza, *Nadużycia poborców podatkowych w cesarstwie rzymskim. Studium przypadku*

Tekst poddaje analizie późnorzymską konstytucję cesarską dotyczącą nadużyć poborców podatkowych w Afryce (C. Th. 10, 17, 3 = C. 4, 44, 16 – a. 391/392), omawia tło historyczne jej wydania oraz znaczenie w późniejszej ewolucji prawa prywatnego.

3. Dr hab. Mirosław Jerzy Leszka, prof. Uniwersytetu Łódzkiego, *Wizerunek poborców podatkowych w bizantyńskich źródłach epistolograficznych X–XI wieku*

Kwestia poboru podatków i tych, którzy odpowiedzialni byli za ich egzekucję pojawia się niekiedy w źródłach epistolograficznych, wychodzących się spod pióra bizantyńskich duchownych. W obrębie mojego zainteresowania znalazły się dwa korpusy listów. Pierwszy z nich jest autorstwa Mikołaja Mistryka, patriarchy Konstantynopola (901–907, 912–925), drugi zaś wyszedł spod pióra Teofilakta, arcybiskupa Ochrydy z przełomu XI–XII w. Szczególnie ten drugi autor poświęcił dużo miejsca poborcom podatkowym. Listy Mikołaja Mistryka, w których ta kwestia traktowana jest marginalnie, stanowią natomiast znakomite uzupełnienie przekazu Teofilakta w kontekście poboru świadczeń z dóbr kościelnych.

Obraz bizantyńskich praktorów, który znajdujemy w wymienionych powyżej źródłach jest jednoznacznie negatywny. Ukazani zostali jako chciwi, okrutni, głupi i znajdujący się w rękach szatana, który kieruje ich poczynaniami wymierzonymi w chrześcijan, a szczególnie w hierarchię kościelną. Emocjonalny charakter widoczny szczególnie w wypowiedziach Teofilakta jest zapewne konsekwencją tego, że niejednokrotnie miał styczność z nadużyciami poborców, a i sam był przedmiotem ich brutalnych ataków. Jako hierarchę Kościoła bizantyńskiego bolalo go, że poborcy bez pardonu atakowali własność kościelną i ludzi Kościoła. Nie oznacza to, że przedstawiciele bizantyńskiego Kościoła nie chcieli wywiązywać się z zobowiązań wobec państwa. Listy Mikołaja Mistryka wyraźnie świadczą o tym, że wśród bizantyńskiego kleru istniało zrozumienie dla potrzeb państwa i nawet gotowość, choć z tą różnicą bywało, do przyjmowania na siebie nadzwyczajnych ciężarów w sytuacji, gdy wymagało tego wspólne dobro (np. w związku z zagrożeniem zewnętrznym).

Autorzy analizowanych listów, krytykując poborców podatkowych za różne niegodziwości, a szczególnie za dbałość o swoją kieszeń, postulują by działali w imię dbałości o interesy państwa, wykonując rozkazy cesarskie i przestrzegając prawa Bożego.

4. Dr Kiril Marinow, Uniwersytet Łódzki, *System podatkowy średniowiecznej Bułgarii*

Celem wystąpienia jest zwięzłe scharakteryzowanie najważniejszych obciążeń na rzecz skarbu carskiego w Bułgarii okresu tzw. Drugiego Państwa, a więc w przedziale chronologicznym XII–XIV w. Dla tego bowiem czasu epoki średniowiecznej zachowały się najliczniejsze źródła dotyczące bułgarskiego systemu fiskalnego. Na bazie najnowszych badań historyczno-prawych autor zamierza omówić pokrótce podstawową nomenklaturę fiskalną i rodzaje podatków obowiązujących w państwie bułgarskim, a mianowicie ogólne pojęcia występujące w źródłach normatywnych na określenie państwowych pobrań, poszczególne obciążenia właściwe (podatki) nakładane na poddanych, jak również wszelakie inne obciążenia, w tym obowiązki związane z dostarczaniem jedzenia i zapewnianiem noclegu, obowiązki transportowe, budowlane, czy związane z carskim polowaniem i wykonywaniem przez ludność wojskowych, strażniczych i policyjnych funkcji. Bułgarski system podatkowy scharakteryzowany zostanie na tle porównawczym z podobnymi systemami obowiązującymi w Cesarstwie Wschodniorzymskim oraz innych krajach bałkańskich. Przedstawione zostaną również problemy metodologiczne związane z badaniami nad obciążeniami fiskalnymi w średniowiecznej Bułgarii.

18.30

podsumowanie i zakończenie obrad

(dr hab. Maciej Kokoszko, profesor Uniwersytetu Łódzkiego, Dyrektor Centrum *Ceraneum*).